

ปฐมเทศนา
หัวใจพระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

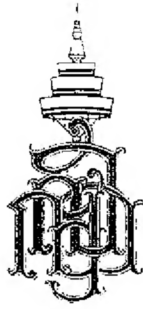
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ปฐมเทศนา

หัวใจพระพุทธศาสนา

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ
ในเทศกาลอาสาฬหบูชาเข้าพรรษา
พุทธศักราช ๒๕๓๕

ปฐมเทศนานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แปลว่า พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่าอาณาจักรคือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้น ก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศนานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก แต่หมายถึงธรรม

เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ

ปฐมเทศนา
หัวใจพระพุทธศาสนา

ปฐมเทศนาคือเทศนาที่แรก พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์คือภิกษุมีพวกห้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนานี้ในวันรุ่งขึ้นจากที่เสด็จไปถึง คือได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นวันที่พุทธศาสนิกชนได้ประกอบพิธีอาสาฬหบูชา ดังที่ได้กำหนดจัดขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่งสืบมาจนทุกวันนี้

ปฐมเทศนานี้เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า

พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร

ปัญหาเหล่านี้ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ

ใจความปฐมเทศนานี้ **ตอนที่ ๑** พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิตคือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่าย มุ่งความสิ้นราคะคือความติด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้ มุ่งพระนิพพาน ไม่ควรจะส้องเสพ อันได้แก่ **กามสุขัลลิกานุโยค** *ความประกอบตนด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในทางกาม* และ **อัตตกิลมถานุโยค** *ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า* เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปุถุชน มิใช่เป็นกิจของบรรพชิตผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ เป็นหนทางกลางอยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น แต่ว่าไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้งสองนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ให้เกิดจักษุคือดวงตาเห็นธรรม จะทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ ทำให้เกิดความรอบรู้ ทำให้เกิดความดับกิเลส อันได้แก่ **ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ** อันเป็นของประเสริฐ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** *ความเห็นชอบ* **สัมมา-**

สังกัปปะ *ความดำริชอบ* **สัมมาวาจา** *เจรจาชอบ* **สัมมากัมมันตะ** *การงานชอบ* **สัมมาอาชีวะ** *เลี้ยงชีวิตชอบ* **สัมมาวายามะ** *พยายามชอบ* **สัมมาสติ** *ระลึกชอบ* **สัมมาสมาธิ** *ตั้งใจชอบ*

ตอนที่ ๒ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อละทางทั้ง ๒ ข้างต้น และมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาคือข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่อริยสัจ ๔ คำว่า **อริยสัจ** แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐก็ได้ แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้ **อริยสัจ ๔** นี้ได้แก่ :–

๑. **ทุกข์** ในพระสูตรนี้ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือชี้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความโศกคือแห้งใจ ปริเทวะคือคร่ำครวญ รัญจวนใจ **ทุกขะ** คือทุกข์กาย เช่น ป่วยไข้ **โทมนัสสะ** คือทุกข์ใจ **อุปายาส** คือคับแค้นใจ เป็นทุกข์ **อัปปิยสัมปโยค** ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ **ปิยวิปโยค** ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อขันธ์ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์

๒. **ทุกขสมุทัย** *เหตุให้ทุกข์เกิด* ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า **ตัณหา** คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้ซัดส่ายไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับ **นันทิ** ความเพลิดเพลิน **ราคะ** ความติดความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็น

อย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ มี ๓ คือ **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่

๓. **ทุกขนิโรธ** *ความดับทุกข์* ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า คือดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมด ปล่อยคืนตัณหาเสียได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหาทั้งหมด

๔. **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ได้แก่ มรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ดั่งกล่าวข้างต้นนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่า **ตรัสรู้** นั้นคือต้องเป็นรู้ที่มีลักษณะอย่างไร รู้ที่เรียกว่าเป็นตรัสรู้นั้น ต้องมีลักษณะดังนี้ คือเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี้เป็นทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี้เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าสมุทัยนี้ควรละ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าสมุทัยนี้ละได้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี้เป็นนิโรธความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านิโรธนี้ควรกระทำให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี้เป็นมรรคทางปฏิบัติให้

ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ควรอบรมให้มีขึ้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ได้อบรมให้มีขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว

เพราะฉะนั้น **ญาณ** *คือความรู้* จะเรียกว่า "ตรัสรู้" ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็น

สัจจญาณ คือ *ความรู้ในความจริง* ว่านี่เป็นความทุกข์จริง นี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง

กิจจญาณ *ความรู้ในกิจคือหน้าที่* คือรู้ว่าหน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยก็ได้แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้องปฏิบัติอบรม

กตญาณ *คือความรู้ในการทำกิจเสร็จ* คือรู้ว่าทุกข์ก็ได้กำหนดเสร็จแล้ว สมุทัยก็ละเสร็จแล้ว นิโรธก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็น **ญาณ** *คือความหยั่งรู้* ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ มีวนรอบ ๓ ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นั้นโดยเป็นสัจจญาณ คือความรู้ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือต้องรู้ในกิจอันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจ ๔ นั้นโดยเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ คูณ ๔ ก็เป็น ๑๒ คือว่ามี

อาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งกล่าวนี้ จึงจะเรียกว่าเป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มีความรู้ดั่งกล่าวนี้ จึงเรียกว่าเป็น **พุทธะ** *คือเป็นผู้ตรัสรู้* ถ้าจะเรียกปัญญาของท่านก็เป็น **โพธิ** ที่แปลว่า *ความตรัสรู้*

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้จึงเป็นการตอบปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่หนึ่ง ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้น ในท้ายพระสูตรพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่าเมื่อความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดั่งกล่าวนี้ ยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ตราบใด ก็ยังไม่ทรงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อญาณดั่งกล่าวนั้นเกิดขึ้นบริสุทธิ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปฏิญญาพระองค์ว่าเป็น **พุทธะ** *คือเป็นผู้ตรัสรู้* และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เอง ก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดั่งกล่าวนั้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมะคือในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเรียนมาจากใคร

เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วย

พระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและก็ทรงดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์แล้วก็เกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะคือความจริง อันได้แก่อริยสัจ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรงสดับมาจากใคร ความรู้นั้นผุดขึ้นเอง อันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ หมายถึงว่าทรงมีความรู้ ดั่งที่แสดงไว้ในพระสูตรดั่งกล่าวนั้นแล

คราวนี้จะแสดงความของปฐมเทศนา อธิบายออกไปโดยสังเขป

อริยสัจข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า **ทุกข์** แปลตามศัพท์ว่า *สิ่งที่ทนอยู่ยาก* มีความหมายเป็น ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่งหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับหรือแตกสลาย เรียกง่าย ๆ ว่าหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้องดับไป สิ่งนั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่าทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องไม่ดับไม่แตกสลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับต้องแตกสลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์ อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่าทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี้เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเองก็ต้อง

เป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น ในพระสูตร ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาดังกล่าวนั้น

ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด เช่นบางท่านอธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความจริงทุก ๆ คนก็ไม่รู้ว่าทุกข์อย่างไรเวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นี่ก็เหมือนกัน ถ้ามุ่งถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในขั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียกว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สึกว่าจะเป็นทุกข์อะไร แต่ครั้นอายุมากเข้า เป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลง จึงค่อยรู้สึกขึ้นเมื่อเวลาจะตาย ว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อจะตายจริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่ากลัวตายนั้น ความจริงกลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่ตาย เมื่อจะตายจริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สึกที่จะกลัวแล้ว และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็อธิบายให้เห็นว่าเดือดร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด

เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมดาที่จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อ

เกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี้เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นความหมายยืน

แต่คนเราเองไปมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากและมีอุปาทานคือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าความทุกข์ใจต่าง ๆ ดั่งที่ท่านแสดงไว้ว่า โสกปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสาปิ ทุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอะไร สิ่งทั้งหลายในโลก ตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหานี้ที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือก็เป็น **สมุทัย** *เหตุให้เกิดทุกข์* เป็นอริยสัจข้อที่ ๒

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้ ก็เป็น **ความดับทุกข์เป็นอริยสัจข้อที่ ๓** อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไรเทียบดูเหมือนอย่างเดี๋ยวนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้นในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะ

เกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าไม่มีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมดตัณหาอุปาทานเสียทุก ๆ สิ่งแล้ว ทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่ว่าสิ่งทั้งหลายในโลกก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน มีดับ

มรรคนั้นก็หมายความว่าการปฏิบัติอบรมจิตและอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเห็นจนเป็นเหตุให้ละตัณหาอุปาทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของ **มรรคมีองค์ ๘** ซึ่ง **เป็นอริยสัจข้อที่ ๔** ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วย ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำไม่ได้ อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

ในปฐมเทศนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดยสังเขปบางข้อ ดังนี้

คราวนี้จะอธิบาย **ญาณ** *คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจ* ที่ว่ามีวน ๓ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อน คือ

๑. **สัจจญาณ** *ความรู้ในสัจจะคือความจริง*

๒. **กิจจญาณ** *ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ*

๓. **กตญาณ** *ความรู้ในการทำกิจเสร็จ*

การที่จะทำความเข้าใจ **ญาณ** ในอริยสัจ ก็ควรจะทำความเข้าใจ **ญาณ** คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง

เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่องในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่าข้อเท็จจริง เมื่อรู้ความจริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อรู้ดั่งนี้แล้วจึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบได้กับ **สัจจญาณ** รู้ว่าจะต้องทำอย่างไรเทียบได้กับ **กิจจญาณ** รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ **กตญาณ** อีกอย่างหนึ่ง เทียบในการรักษาโรค เบื้องต้นก็จะต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี้เทียบได้กับ **สัจจญาณ** จะต้องรู้ว่าจะต้องรักษาอย่างไร นี้เทียบได้กับ **กิจจญาณ** รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี้เทียบได้กับ **กตญาณ** ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็จะต้องมีลักษณะทั้ง ๓ นี้

คราวนี้ว่าถึงความรู้ใน **อริยสัจ** อริยสัจนั้นมี ๔ ข้อ ดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า **ทุกข์** ก็ทรงแสดงว่าอะไรเป็นทุกข์ เมื่อทรงแสดงว่า **สมุทัย** ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อทรงแสดงว่า **นิโรธ** ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไร เมื่อทรงแสดง **มรรค** ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วยครบถ้วน

ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะรู้อริยสัจ ก็ต้องรู้ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดงว่าความเกิดแก่ตายเป็นต้นเป็นทุกข์ ก็ความเกิดแก่ตายนั้นเป็น

ทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าดับตัณหาเสียเป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์จริงหรือไม่

เบื้องต้นก็จะต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ดั่งกล่าวนี้ก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดั่งเช่นรู้ตามแบบ หรือตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจ ฟังเรื่องอริยสัจก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวดกันอยู่เป็นประจำว่า **ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ** *รู้ตามสัญญาดั่งนี้ยังไม่ชื่อว่าญาณ* ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแท้แน่นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่าลงความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง คือตัวของทุก ๆ คน

ดั่งทรงแสดงว่านี้ทุกข์ คำนี้ก็หมายถึงชี้เข้ามาข้างในทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของเราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามาที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่าเป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกันรู้เข้ามาที่ตัวของเราเองว่า ตัณหาที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัวสมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับตัณหาของตนเอง

ว่าเป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดีและปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเองว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดลงไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้แน่นอนลงไปเองว่า นี้เป็นทุกข์ นี้เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า **สัจจญาณ** *รู้ในความจริง* ซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่าคนทั้งสี่นี้มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่ารู้จักคนทั้งสี่นี้ดีว่าเป็นอย่างไร

คราวนี้ก็ถึง **กิจจญาณ** *ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ* คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สึบไปว่าทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้นไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละคือสละให้พ้นไป นิโรธนั้นควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่า **กิจจญาณ** *รู้ในกิจคือในหน้าที่ที่ควรทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น* หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมะแต่ละข้อ

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจ ๔ นี้ **หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติใน**

ทุกข์ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะปฏิบัติในสมุทัยก็คือ ละ ดั่งกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสับกัน ดั่งเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนักเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตวินิบาตกรรมตัวเอง นี้เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่ตัวเองฆ่าเสียนั้น จัดเข้าในทุกขสัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ที่ท่านว่าต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายดั่งที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้สอนให้ละคือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่านั้นคือสมุทัยต่างหาก ได้แก่ ตัณหาที่เป็นตัวเหตุอันมีอยู่ในใจของตัว หรือพูดรวม ๆ ว่ากิเลส เป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า โลภ โกรธ หลงก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอนให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่าเมื่อเกิดเรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกันนั้นเป็นทุกขสัจจะ เพราะร่างกายต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอนให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตีทำร้ายโทสะคือความโกรธในใจของตัวเองนั้นแหละ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นก็ให้ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย

ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้ายร่างกายของใคร เพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมะ ปฏิบัติให้ถูกหน้าที่ของธรรมะ เรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติจนได้รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยากก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่บางทีเราไม่ค่อยสนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะต้องมีความสงบอยู่เสมอเป็นครั้งเป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่นว่าตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่าจะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้วจะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับนอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความสุขได้ ก็เพราะเหตุว่ามีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะฉะนั้นก็จะต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของความสงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละเป็นผลที่จะทำให้จิตใจได้รับความสุขและคอยรักษาความสงบนั้นไว้

คราวนี้ มรรค **หน้าที่ที่จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่าจะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น** พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้นที่เราเองว่า ตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น

อบรมความเห็นชอบ ความดำริชอบ พูดชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอก ไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในด้านคดีธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่า อะไรของเราผิด อะไรของเราชอบ แล้วก็ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มีมาก ๆ ขึ้น นี้เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำในมรรคมีองค์ ๘

รู้ในกิจคือหน้าที่ดั่งกล่าวมานี้ เรียกว่า **กิจจญาณ**

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจคือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิดความรู้ถึงขั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ** *ผู้รู้ที่สมบูรณ์* เพราะเหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจจริง ๆ

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดงว่าเหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจคือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ :—

๑. **ปริญเญยยธรรม** *ธรรมที่ควรกำหนดรู้* ได้แก่ พวกทุกขสัจทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่งที่เกิดดับทั้งหมด รวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาทก็ได้แก่ ธรรมะหมวดขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น ทั้งหมด

๒. **ปหาตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรละ* ได้แก่ กิเลสทั้งหมดที่แสดงไว้ในนวโกวาทก็เช่น อกุศลมูล ๓ นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด

๓. **สัจฉิกาตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง* ได้แก่ ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบระงับแห่งใจ

๔. **ภาเวตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้นเป็นขึ้น* ได้แก่ ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ไป ที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติ ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่ง คือ ในปฐมเทศนานี้ ตอนแสดงทุกขสัจไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์ เพราะเหตุว่าได้รวมไว้ในคำว่า **ทุกฺข** คือทุกข์กาย ในคำว่า **โสก ปริเทว ทุกฺข โทมนสฺส อุปายาส** นั้นแล้ว แต่ในที่มาบางแห่งได้แสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า **โสก-ปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา** เสีย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักษุ** *คือดวงตาเห็นธรรม* ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา** คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกขสัจแจ้งขึ้น เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือ สิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่าสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า **เอหิ ภิกฺขุ** *จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด* ด้วยพระวาจาเพียงเท่านี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า **เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทา** แปลว่า *การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาจาว่าจงเป็นภิกษุมาเถิด*

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า *พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป* เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านแสดงว่ามีรัตนะ ๗ ได้แก่ **จักกรัตนะ** *จักรแก้ว* **หัตถิรัตนะ** *ช้างแก้ว* **อัสสรัตนะ** *ม้าแก้ว* **มณิรัตนะ** *มณีแก้ว* **อิตถีรัตนะ** *สตรีแก้ว* **คหปติรัตนะ** *คฤหบดีแก้ว* **ปริณายกรัตนะ** *นายกแก้ว* เป็นเครื่องทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิคือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะมีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่

จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลกจนเป็นเจ้าโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัตนะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้าโลกได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุดแต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรัตนะ ๗ นั้น จักกรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจสำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าโลก ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมืองก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้นก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศนานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นด้วยธรรมเป็นอันเริ่มตั้งขึ้นด้วยปฐมเทศนานี้

ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์ โทร 2803542, 2810541 2813180, 2822114 แฟกซ์ 2813181
460 ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศน์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
นายจิโรจน์ ศรสงคราม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2535